

És valóban, a Budaörsi Plébánia védőszentje Nepomuki Szent János. A plébániát a török idők után 1747-ben állították helyre, anyakönyvei 1739-től már megkezdődtek, területén több kápolna volt, közülük egy a szőlősben („*in vineis*”).⁸

Tehát az általunk vizsgált kis könyv egy Budapest környéki község, Budaörs barokk korban gyökeredző, de még a XX. században is eleven népi vallásosságának és egyházi jogi szokásrendjének beszédes dokumentuma.

Horváth István

Visegrád középkori egyháztörténetének áttekintése

Árpád-kor

A fennállásának ezeréves évfordulójára készülő város első írott említése Szent István király 1009-ből származó oklevelében található, melyben a király a veszprémi püspök egyházmegyéjének kiterjedését határozta meg. Eszerint: „négy várat, nevezetesen Veszprémet, ahol a püspökség székhelye van és Fehér várat, Kolon és Visegrád várakat minden egyházukkal, nem különben összes határaikkal és területükkel Szent Mihály veszprémi egyházának rendeljük alá”.¹

Az immár végérvényesen a kereszténység felé forduló fiatal Magyar Királyság első uralkodója felismerte, hogy a vármegyerendszer kialakításával megszilárdíthatja és kiterjesztheti hatalmát az új ország felett (mivel a vármegyéken keresztül könnyen érvényesítheti királyi akaratát), ezzel párhuzamosan pedig, az egyházszerkezet megteremtésének segítségével biztosíthatja az átalakulófélben lévő lakosság megtérését, megkeresztelkedését és a templomok megépülését.² A nemsokára (ispáni) központtá váló településen már az ezredforduló tájékán megépült az első kisméretű

⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri* 98.

¹ GYÖRFFY Gy., *Diplomata Hungariae Antiquissima* (Budapest 1992) 52-53. (...quatuor civitates, nominibus Wespem, in qua ipsius episcopatus sedes est constructa, atque Albam civitates, Colon et Vyssegrad civitates Sancti Michaelis Wesprimiensi subicimus ecclesie cum omnibus ecclesiis, capellis atque titulis seu terminis et finibus.)

² A visegrádi vármegye további sorsával, ill. felbomlásával kapcsolatban lásd: ZSOLDOS A., *Visegrád vármegye és utódai*, in *Történelmi Szemle* XL. (1998/1-2) 1-32, valamint KRISTÓ GY., *A vármegyék kialakulása Magyarországon* (Budapest 1988) 171-172., 434-440.

plébániatemplom, melyet később valószínűleg³ Salamon király (1063-74) építtetett át jóval nagyobb és gazdagabb templommá. Megmaradt falképtörödékei erős bizánci hatást mutatnak, a templom díszítettsége talán királyi alapításra utal.⁴ A XI. század második felében ez a településrész esperesi központtá is válik, benne a templom rangja és jelentősége megnő. Erre utal a Visegrád Várkert területén (a mai várostól kissé északabbra) fellelt szolgáltató település részére ekkortájt épülő külön plébániatemplom.⁵

I. Endre király (1047-60) uralkodása idején Szent András tiszteletére szentelt görög rítusú, bazilita monostor épült az akkori település szélén. A királynak több oka is lehetett a bizánci papok megtelepedésének engedélyezésére, hiszen a felesége, Anasztázia a kijevi fejedelem leánya volt, és amennyiben igaz a föltevés, miszerint ő Kijevben keresztelkedett meg, talán kereszttségére emlékezve telepítette le a szerzetesi közösséget. Ez a mozzanat azért figyelemreméltó, mert az 1054-es évben Konstantinápoly és Róma, illetve a pápa és a pátriárka viszonya olyannyira megromlott, hogy beállt az egyházszakadás.

A XII. században Visegrád jelentősége fokozatosan csökkent, I. Béla (1060-63) és fia, I. Szent László (1077-95) egyre inkább a dömösi kúriát használta. És bár a századot végigkísérik a Bizánccal vívott küzdelmek, illetve a vele kötött szövetségek és dinasztikus kapcsolatok, a fiatal országban erős latin egyházat találunk. Megérkeztek az országba az új szerzetesrendek (premontreiek, ciszterciek, később, a XIII. század folyamán a ferencesek és a domonkosok), és megjelentek a lovagrendek, a johanniták és a templomosok egyaránt. Jelenlétük felfrissítette az egyházi életet, az időközben létrejövő új államalakulatok (bolgárok, szerbek) miatt pedig az ország elvesztette Bizánc közvetlen szomszédságát, és ezzel együtt annak befolyásától is függetlenedett. Ebben a korszakban a magyar egyházat az Árpád-ház karizmatikus uralkodóihoz fűződő viszonyán túlmenően a törvényes Péter-utód melletti határozott állásfoglalás fémjelzi.

Mindezek következtében a XIII. század elejére a latin egyház megerősödött és felfrissült az országban. Megnövekedett jelentőségét hűen tükrözi Imre király (1196-1204) és III. Ince pápa emlékezetes levélváltása (1204). A magyar uralkodó jelezte, hogy a királysága területén élő görög rítusú szerzetesek nem élnek a fogadalmaik szerint, amit súlyosbít az

³ *Medium regni. Középkori magyar királyi székhelyek* (Debrecen 1996) 118.

⁴ SZŐKE M., *Visegrádi ispánsági központ* (Budapest 1986) 10.

⁵ KOVALOVSKZI J., *Méri István – A magyar falu régésze 1911-76* (Cegléd 1986) 61.

egyházi felsőbbtség hiánya. Az elhúzódó ügyet végül III. Honorius pápa (1216-27) rendezte 1221. április 20-i bullájában, megparancsolva, hogy a Visegrád melletti görög rítusú szerzetesi közösség helyébe latint telepítsenek. A bazilita Szent András monostort így a bencés rend kapta meg, de az 1242. évi tatárjárás magával a településsel együtt minden tervet romba döntött.⁶

Az Anjou-kor

Az igen nagymérvű pusztítás utáni gazdasági és politikai zűrzavart tette az Árpád-ház kihalása. III. Endre (1290-1301) halála után a már korábban is rendkívüli diplomáciai sikereket elérő Gentilis de Monteflorum bíboros érkezett az országba pápai legátusként, s vele az ifjú Anjou Károly Róbert. V. Kelemen (1305-14) legátusa azonnal munkához látott. A magyar egyháziak támogatásával sorban rávette az oligarchákat a fiatal jelölt királyságának elfogadására. A legveszélyesebbel, Csák Mátéval külön tárgyalt, a helyszín a Visegrád melletti Kékes, a pálos szerzetesek monostora volt.⁷ Gentilisnek nem volt elég a sikeres megállapodás, újabb zseniális manőverrel visszaszerezte a koronát Kán László erdélyi vajdától, és Károly Róbertet végre királlyá választották (1308-42). V. Kelemen pápa e téren is „elérte” a célját: trónra segítette Magyarországon az Anjou-házat. A következő évben (1309) elhagyta Rómát, és vele kezdődött meg a pápák avignoni fogsága.

Az új uralkodó 1323-ban áthelyzte székhelyét⁸ Temesvárról Visegrádra, ahol egyházat is alapított. A Keresztelő Szent János tiszteletére emelt templom 1325-ben búcsúengedélyt nyert XXII. János pápától (1316-34).⁹ A királyi udvar otléte gyorsan fellendítette a település fejlődését, az

⁶ Egykorú oklevelek utalnak arra, hogy a pusztítás szerencsére nem volt teljes: a város és a kolostor jelentősen megrongálódott falai között csekély mértékben, de zajlott élet. Vö. GYÉRESSY B. – HERVAY F., *Documenta Artis Paulinorum* (továbbiakban: DAP) III (Budapest 1978) 223.

⁷ TÖRÖK J., *A XIV. század egyháztörténelme* (Budapest 2004) 35.

⁸ A királyi székhely, ill. királyi rezidencia fogalma eltér a mai főváros kifejezéstől, nem azt a politikai és gazdasági központot jelenti, amelyet a mai szóhasználatban értünk főváros alatt. Károly Róbert is különös módon nem a nagy és gazdag Budát választotta, hanem a sokkal jobban védhető, erős várral rendelkező Visegrádot (vö. *Medium regni* 119).

⁹ IVÁN L., *A visegrádi vár története* (Visegrád 2004) 26. A szerző itt kiemeli, hogy történetírásunk a *castrum de Altolapide* kifejezés alatt hagyományosan visegrádi várat ért, újabb keletű vélekedések szerint azonban az a városra vonatkoztatandó. Ez az említett egyház plébánia jogú volt. Az 1332-37-es évekből név szerint ismerjük plébánosát: „dominus Stephanus plebanus de Vissiegrad in ecclesia Sancti Johannis (...) est dyocesis Strigoniensis.”: Pápai tizedjegyzék, 1332-1337. K: Mon. Vat. I/1. 1887, 197. Az egyházi jogi funkciót illetően más kutatók eltérő véleményen vannak, lásd tanulmányunk következő részeiben Mészáros Orsolya írását.

1335-ös esztendőben Károly Róbert kezdeményezésére itt tartják a királytalálkozót III. Kázmér lengyel, Luxemburgi János cseh király és a Német Lovagrend részvételével. Visegrád a XIV. század közepén két városrészből állt: német és magyar,¹⁰ a nagyobb és jelentősebb az utóbbi volt, ebben a városrészben állt a Boldogságos Szűznek szentelt plébániatemplom,¹¹ amelyben 1342. július 16-án Károly Róbert holttestét elhelyezték és misét mondtak a nagy királyért, majd bárkán szállították tovább Buda városába.¹² Még egy templomról tudunk a korszakban, mégpedig a Szent László templomról, mely feltehetőleg az ágostonos rendé volt.¹³ Írott forrásaink egy Visegrádon tartott káptalanról is megemlékeznek. Még XII. Benedek pápa (1334-1342) rendelte el 1336. június 20-án kibocsátott *Summi Magistri* kezdetű bullájával a káptalanok rendszeres tartását. Minden biztonnyal ennek hatására a bencések az 1330-as években frissen újjáépített visegrádi Szent András monostorban tartották első káptalanjukat 1342. június 2-től 5-ig.¹⁴

Károly halála után fia, I. (Nagy) Lajos (1342-82) került a trónra. Már egy 1343. november 23-án kelt pápai levél arra kéri az uralkodását éppen csak megkezdő királyt, hogy segítse és védje a visegrádi apátot a monostor jogainak visszaszerzésében.¹⁵ Lajos teljesítette a kérést, és a monostori (nyilvános) iskolaélet jelentősen felvirágzott. Johanna miatt, aki az 1343-ban megüresedő nápolyi trónt elfoglalta (és meggyilkoltatta férjét, Andrást, Lajos király öccsét), feszültség támadt Visegrád, Avignon és Nápoly között.¹⁶ S bár a Lovagkirály két sikeres büntetőhadjáratot is vezetett Nápolyba (1346 és 1350), végül VI. Kelemen pápa (1342-52) közvetítésével sikerült békésen lezárni az incidenst.

¹⁰ SZŐKE M., *Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához*, in *Középkori régészetünk újabb eredményei és időszzerű feladatai* (Budapest 1985) 285-286.

¹¹ *Medium regni* 119.

¹² SZENTPÉTERY E., *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I (Budapestini 1937-38, reprint 1999) 503.

¹³ Mindkét jelentős méretű templom helye ismert és részben feltárt. Azonosításukról, illetve a legújabb régészeti eredményekről lásd: *Műemlékvédelem* LI. (2007/1); ROMHÁNYI B., *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon* (Budapest 2000) 94; TARI E., *Pest megye középkori templomai* (Szentendre 2000) 169; valamint jelen tanulmányunk következő részeiben Buzás Gergely és Mészáros Orsolya írásait.

¹⁴ TÖRÖK 108. A két fennmaradt dokumentum 13 apát nevét említi.

¹⁵ ESZES B., *A visegrádi Szent András monostor* (szakdolgozat, ELTE BTK Régészet Szakára; Budapest 2005) 20-21.

¹⁶ TÖRÖK 72.

A királyi udvar átmenetileg Budán rendezkedett be (1347-55).¹⁷ A visszaköltözés után a király újjáépíttette és jelentősen kibővítette a palotát. A munkák lezárását jelentette talán az újabb búcsúengedély 1366-ban, amelyet a palotában (*in palatio*) épített Szűz Mária-kápolna kapott V. Orbán pápától (1362-70).¹⁸ Lajos uralkodásának idejére esett Konrád királyi harangöntő működése, a mester a visegrádi nagyharang(!)¹⁹ elkészítéséért 1357-ben kiváltságlevelet kapott.

Lajos halála után hatalmi harc indult a magyar trónért. Bár gyermekét, Máriát már kiskorában eljegyezték Luxemburgi Zsigmonddal, több főúr mégis tárgyalásokat kezdeményezett más, trónra alkalmasabbnak vélt jelöltekkel. A zágrábi püspök és a délvidéki urak felkérték Durazzói (Kis) Károly nápolyi királyt, hogy foglalja el a magyar trónt. Károly kapva kapott az alkalmon, azonnal Magyarországra indult. 1385. december 31-én Székesfehérvárott királlyá kenték, és a Szent Koronával megkoronázták. Nem sokáig uralkodhatott azonban: 1386. február 7-én az anyakirálynő és Garai Miklós volt nádor által kitervelt merényletben súlyosan megsebesítették Károlyt. A sebesült királyt Budáról Visegrádra szállították, ahol nem sokkal később belehalt sérüléseibe.²⁰ Mivel halálakor pápai kiközösítés alatt állt (még VI. Orbán pápa átkozta ki), holttestét egyházi szertartás nélkül hagyták a Szent András bencés monostor területén.²¹ Később az új pápa, IX. Bonifác (1389-1404) adott engedélyt keresztény uralkodónak kijáró végtisztesség megadására 1391-ben, János esztergomi érsekhez írt oklevelében.²²

¹⁷ A nápolyi hadjáratok ideje alatt Lajos távollétében a helytartó – István herceg – képviselte a hatalmat, az ő székhelye pedig Budán volt.

¹⁸ *Medium regni* 120.

¹⁹ Szőke Mátyás ásátása. A keltezést az öntögödörből előkerült (agyag negatív) köpenydarabok, illetve a rajtuk lévő díszítmények (betűk, levélmotívumok) alapján végezte el. Vö. SZŐKE M., *Harang öntőforma köpenyrészének töredékei Visegrádról*, in *Művészet I. Lajos király korában* (Budapest 1982) 317-324. A harang roppant méretei: 308 cm magasság, 293 cm szélesség, 12,9 tonna, bronz.

²⁰ TÖRÖK 101. A szerző itt hangsúlyozza, hogy az itáliai katonai kíséret cserbenhagyta a királyt. Károly pillanatnyi életben hagyását aljas szándék vezette, nem pedig keresztény irgalom: Garaiék nem „siettek” a király meggyilkolásával, meg akarták várni a hatalom teljes körű átvételét, addig pedig a sebesült királyt túszként kívánták felhasználni.

²¹ „Corpus eiusdem Caroli non fuit traditum ecclesiae sepulture, sed positum extitit in quadam domo prope monasterium Sancti Andree de promontorio castri Wissegradiensis, ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis, ubi adhuc inhumatum conservatur.”: IX. *Bonifác pápa 1391. évi oklevele*, in *Zsigmond-kori oklevéltár (ZSO)* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok) (Budapest 1951) 1876. sz. A régészeti kutatások napjainkig még nem találták meg a királysírt.

A késő középkor a Hódoltság létrejöttéig

Luxemburgi Zsigmond 1387-ben végre elfoglalta a magyar trónt, s nagyszabású építkezésekbe kezdett a királyi palotában és a fellegrárban. A korábban említett két visegrádi templom is jelentős átalakításon ment keresztül. Egy 1424-ből származó oklevélben V. Márton pápa (1417-1431) biztosította a visegrádi ferencesek kiváltságait. Zsigmond ugyanis a palota átalakítása miatt az épületegyüttesen kívül rekedt kápolna kibővítését tervezte. Hamarosan megváltoztatta azonban tervét, és 1425 után teljesen új kolostort és Szűz Máriának szentelt templomot építtetett. Visegrád egészen 1405-1408-ig²³ – míg Zsigmond az udvarát Budára nem költöztette – az uralkodók hivatalos székhelye maradt. Az 1440-es évektől visszaszorult a jelentősége.

Hunyadi Mátyás (1458-1490) uralkodása idején értékelődött fel újra a település. Mátyás figyelme az 1470-es években fordult a város felé. Hatalmas léptékű építkezésekbe kezdett, de már nem királyi székhelynek szánta Visegrádot, hanem vidéki rezidenciának. Teljesen felújította a palotakápolnát: faszerkezetű karzatot emeltek, orgona került az oldalfalra, és keresztelőmedencét is állítottak. A három oltárt és a tabernákulumot márványfaragványokkal díszítették, a sekrestye és az oratórium boltozatot kapott.²⁴ Ebből a kápolnából származik az 1863-ban a szlovákiai Karván befalazva megtalált lunettarelief, a Visegrádi Madonna.²⁵ Az időközben használhatatlanná vált ferences kolostor ügyében Mátyás 1473. március 18-án pápai engedélyt kért IV. Sixtus pápától (1471-1484) a visegrádi ferences kolostor építésére.²⁶

²² Az ügy későbbi, hiteles említése Rinaldo degli Albizzi követ útbeszámolójában található. A követ Visegrádra is eljutva megemlíti, hogy a király valóban a nevezett monostorban („in ecclesia Sancti Andree”) lelt végső nyughelyre, akinek teste – fűzi hozzá – „dicitur adhuc esse integrum”. Vö. *Commissioni di Rinaldo degli Albizzi per il Comune di Firenze dal MCCCXCIX al MCCCXXXIII*, vol. II (Documenta di Storia Italiana) (Firenze 1869) 1424-1426.

²³ KUBINYI A., *Budapest története* II (Budapest 1973) 50. A költözés okát nem ismerjük pontosan. Talán Zsigmond az új székhely kiválasztásával jelezni kívánta az Anjou-éra lezárását. Elképzelhető, hogy az eddigre kialakult, nagy hatalmú bárói csoportok viszályai is szerepet játszottak döntésében.

²⁴ BUZÁS G., *Giovanni Dalmata Herkules-kútja a visegrádi királyi palotában* (Budapest 2001) 14.

²⁵ *Medium regni* 147.

²⁶ HALÁSZ Á. – MORDOVIN M., *Adatok a visegrádi ferences kolostor építéséhez*, in *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (Budapest 2002) 239: „...de facultate erigendi domum ‚in quodam suo opido Wisegrad vocato Strigoniensis diocesis’ pro nonnullis fratribus ordine minorum de observantia.” A kolostort végül II. Ulászló állította helyre a XVI. század első évtizedében, 1513. március 15-én már itt tartják az obszerváns rendtartomány közgyűlését.

A király előszeretettel őriztette előkelő származású foglyait a visegrádi várban. Így rövidebb ideig itt raboskodott az összeesküvéssel vádolt Vitéz János esztergomi érsek, Váradi Péter kalocsai érsek, és hosszú évekig itt „élvezte” a király vendégszeretetét a hírhedt IV. Vlad (Dracula) havasalföldi vajda is.²⁷

A Szent András monostor utóéletéhez még egy adat szolgál adalékkul. Bakócz Tamás (1442-1521) akkori győri érsek hathatós közbenjárására II. Ulászló (1490-1516) királyi kegyúri jogával élve 1493-ban a pálos rendnek adományozta a monostort. Ezt VI. Sándor pápa (1492-1503) is megerősítette, 1493. június 18-i és július 5-i rendeleteivel eltörölte a visegrádi bencés apátságot, és pálos perjelséggé alakította.²⁸

A következő években fellobbanó politikai viszályok belülről rendítettek meg és szakították szét az országot, a kívülről érkező török invázió pedig megpecsételte a meggyengült ország és Visegrád sorsát. A Hódoltság létrejöttével 1541-ben az ország immáron három részre szakadt, Visegrád városát már 1544-ben török ostrom sújtotta. A palota, a fellegvár és az alsóvár is jelentős károkat szenvedett a harcok során, a megmaradt falak között kis török település jött létre.

Zárógondolatként ennek kapcsán megemlítenő, hogy számos XVI-XVII. századi rézkarcon és metszeten láthatjuk a még sértetlenül álló várat. Ennek oka az, hogy nem korabeli rajzról, hanem korábbi, török kor előtti ábrázolásról készültek a másolatok, amelyet néhány – egyébként sohasem létező – minaret berajzolásával tettek „aktuálisá”.²⁹

²⁷ IVÁN 102.

²⁸ „Alexander papa sextus nomine huius monasterii et Ordine Sancti Benedicti ac dignitatem abbacialem extinxit ac suppressit et illud in domum sive heremitorium Heremitarum Sancti Pauli Primi Heremitaie erexit et eisdem concessit. Mandvitque superiori ordinis illud recipere. Eodem anno rex Wladislaus, prout habetur in suis literis, dictum monasterium donavit nostro ordini ad suplicationem domini Thomae Strigoniensis tunc autem Jauriensis episcopi.”: DAP III, 223-224.

²⁹ TOLNAI G., *A visegrádi vár a törökkori ábrázolások tükrében* (Visegrád Régészeti Monográfiái 6) (Visegrád 2006) 196-218.